

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УМИСНЕ ЗНИЩЕННЯ
АБО ПОШКОДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЙ, ВЗЯТИХ ПІД ОХОРОНУ
ДЕРЖАВИ, ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: здобувач II курсу 10-283(з) М група
Спеціальності:

262 «Правоохоронна діяльність»

Освітньо-професійної програми
«Правоохоронна діяльність»

Погорєлов Сергій Олександрович

Керівник д.ю.н., проф. Сотула О.С.

Рецензент д.ю.н., проф. Спіціна Г.О.

ВСТУП

Актуальність теми. Охорона навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів є одним із пріоритетних напрямів державної політики України. Конституція України у статті 16 визначає, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави. У захисті екологічного стану нашої країни істотну роль відіграє мережа природно-заповідних територій. Цей фонд включає наділи земель та водних акваторій, природні ландшафти й об'єкти, які характеризуються особливою цінністю з погляду природоохоронної діяльності, наукових досліджень, художньої цінності, організації дозвілля та інших напрямів.

Станом на 2025 рік природно-заповідний фонд України налічує понад 9 тисяч об'єктів загальною площею понад 4,18 млн га, що становить 6,93% території держави. Фонд включає одинадцять типів охоронюваних територій: біосферні заповідники, природні резервації, парки національного значення, регіональні ландшафтні простори, охоронювані зони, природні реліквії, чисті ліси, ботанічні установи, дендрологічні насадження, зоологічні установи та садово-паркові історичні простори.

Однак, попри встановлений режим особливої охорони, природно-заповідні території та об'єкти піддаються різноманітним формам протиправного впливу, включаючи їх умисне знищення або пошкодження. Особливо гостро ця проблема постала в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, яка почалася у лютому 2022 року. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, станом на початок 2025 року зафіксовано понад 7 500 випадків екологічних правопорушень, що призвели до збитків у 82 мільярди євро.

У 2024 році фактичні збитки природно-заповідному фонду становили понад 430 млн грн [31], при цьому було накладено штрафів

лише на суму 89,24 тис. грн. Це свідчить про недостатню ефективність існуючих механізмів захисту природно-заповідних територій та потребу у посиленні кримінальної відповідальності за їх знищення або пошкодження.

8 січня 2025 року набрав чинності Закон України № 4188-IX "Про внесення змін до Закону України "Про природно-заповідний фонд України" щодо забезпечення збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду", який суттєво обмежив можливість пересування транспортними засобами на заповідних територіях та посилив адміністративну відповідальність за порушення правил охорони. У березні 2025 року Верховна Рада України підтримала у першому читанні законопроект № 11309 про посилення адміністративної відповідальності, передбачивши підвищення штрафів для фізичних осіб від 8,5 до 17 тис. грн, а для посадових осіб – від 17 до 25,5 тис. грн.

Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду передбачена статтею 252 Кримінального кодексу України. Частина 1 цієї статті встановлює відповідальність за умисне знищення або пошкодження таких територій та об'єктів у вигляді штрафу від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років. Частина 2 статті передбачає більш суворе покарання за ті самі дії, вчинені шляхом підпалу або іншим загально небезпечним способом, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки – позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Актуальність дослідження зумовлена низкою факторів:

1. Необхідністю забезпечення ефективної кримінально-правової охорони природно-заповідного фонду України як невід'ємної частини національного багатства та екологічної безпеки держави.

2. Зростанням кількості випадків знищення та пошкодження природно-заповідних територій, особливо в умовах воєнного стану.

3. Недостатньою судовою практикою застосування статті 252 КК України та наявністю проблем у кваліфікації відповідних діянь.

4. Потребою приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів охорони довкілля, зокрема, положень Директиви (ЄС) 2024/1203 про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права.

5. Необхідністю вдосконалення правозастосовної практики та усунення прогалин у законодавчому регулюванні відповідальності за екологічні кримінальні правопорушення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема кваліфікаційної роботи відповідає пріоритетам державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, визначеним у Законі України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року" від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII, Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року, а також Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Мета дослідження – є комплексне дослідження теоретичних та практичних аспектів кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, аналіз проблем правозастосування та розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Для досягнення визначеної мети дослідження було поставлено наступні **завдання**:

1. Дослідити історико-правові аспекти становлення кримінальної відповідальності за знищення природно-заповідних об'єктів в Україні.

2. Проаналізувати поняття, класифікацію та правовий режим охорони природно-заповідного фонду України.

3. Вивчити міжнародний досвід кримінально-правової охорони природно-заповідних територій.

4. Надати детальну кримінально-правову характеристику складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 252 КК України, включаючи аналіз об'єкта, предмета, об'єктивної та суб'єктивної сторін, суб'єкта та кваліфікуючих ознак.

5. Визначити критерії розмежування за статтею 252 КК України від суміжних складів кримінальних правопорушень.

6. Проаналізувати судову практику застосування статті 252 КК України та виявити основні проблеми правозастосування.

7. Розробити пропозиції щодо вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за знищення природно-заповідних територій та об'єктів.

Об'єкт дослідження – є суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони природно-заповідного фонду України.

Предмет дослідження – є юридична відповідальність кримінального характеру за умисні дії щодо знищення чи пошкодження державних охоронюваних просторів та компонентів природно-заповідного фонду.

Методи дослідження. У процесі написання магістерської роботи використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи дослідження:

- діалектичний метод – дозволив розглянути кримінальну відповідальність за знищення природно-заповідних територій у розвитку та взаємозв'язку з іншими правовими інститутами;

- історико-правовий метод – використовувався для дослідження генези законодавства про кримінальну відповідальність за екологічні кримінальні правопорушення;

- порівняльно-правовий метод – застосовувався для аналізу міжнародного досвіду кримінально-правової охорони природно-заповідних територій;

- системно-структурний метод – дозволив дослідити елементи складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 252 КК України, у їх системному взаємозв'язку;
- формально-юридичний метод – використовувався для аналізу норм чинного законодавства та з'ясування змісту юридичних понять і категорій;
- статистичний метод – застосовувався для аналізу даних про стан та динаміку екологічних правопорушень;
- метод моделювання – використовувався для розробки пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження представлені у доповіді на I всеукраїнська науково-практична конференція “Освітні та соціально-гуманітарні науки в умовах сучасних викликів і змін” (26-27 листопада 2025 року, Кам’янець-Подільський).

Структура роботи обумовлена її метою, завданнями та предметом дослідження й складається зі вступу, трьох розділів, які містять одинадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ

1.1. Історико-правовий аналіз становлення кримінальної відповідальності за знищення природно-заповідних об'єктів

Кримінально-правова охорона природи має глибоке історичне коріння. Ще в часи Київської Русі існували правові норми, спрямовані на охорону окремих природних об'єктів, зокрема, мисливських угідь та лісів. Руська Правда містила положення про відповідальність за незаконне полювання та знищення бортних дерев.

У період формування радянської правової системи на території України охорона природи набула більш системного характеру. У 1920-1930-х роках активно створювалися перші заповідники та заказники. Однак кримінальна відповідальність за посягання на природно-заповідні території була фрагментарною та не мала комплексного характеру.

Важливим етапом у розвитку законодавства про охорону природно-заповідного фонду став 1983 рік, коли була прийнята постанова Ради Міністрів УРСР № 311 "Про класифікацію і мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду Української РСР", яка встановила класифікацію заповідних територій на об'єкти республіканського та місцевого значення.

Рішення про прийняття Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" (25 червня 1991 року) та Закону України "Про природно-заповідний фонд України" (1992 рік) ознаменували собою перелом у створенні сучасної системи кримінально-правового захисту екосистем. Ці законодавчі акти закріпили правові, економічні та соціальні основи організації охорони природи в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Прийняття у 2001 році нового Кримінального кодексу України ознаменувало якісно новий етап у розвитку кримінальної відповідальності за екологічні кримінальні правопорушення. У Кримінальному кодексі виділено окремий розділ VIII "Кримінальні правопорушення проти довкілля", який включає статтю 252 про

кримінальну відповідальність за навмисне знищення чи пошкодження територій та об'єктів, що перебувають під охороною держави у складі природно-заповідного фонду.

Законом України 2006 року "Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України з питань охорони навколишнього природного середовища" положення окремих статей Кримінального кодексу (статті 245, 246, 248, 249) були розповсюджені на охоронювані території та об'єкти природно-заповідного фонду, що посилює рівень їх кримінально-правового захисту.

Протягом 2014-2025 років законодавство зазнало низки змін, спрямованих на посилення відповідальності за екологічні правопорушення. Особливо активні законодавчі зміни відбулися у 2024-2025 роках у зв'язку із необхідністю посилення охорони природно-заповідних територій від негативного впливу, зокрема, від джипінгу.

Аналіз історичного розвитку законодавства свідчить про поступове усвідомлення суспільством особливої цінності природно-заповідних територій та необхідності їх належної кримінально-правової охорони.

1.2. Природно-заповідний фонд України: поняття, класифікація та правовий режим охорони

Відповідно до законодавства, природно-заповідний фонд складається з наділів суходолу та акваторій, природних комплексів та об'єктів, визнаних винятково значущими для охорони природи, розвитку науки, художнього сприйняття, рекреаційних цілей та інших потреб. Такі території виділяються з наступними цілями: підтримання біологічного різноманіття природних ландшафтів, збереження генофонду живих

організмів, стабілізація екологічних систем та організація систематичного екологічного моніторингу.

Природоохоронні території призначені для виконання таких завдань:

- розширення та сприяння природному існуванню видів;
- підтримання процесів їхнього розповсюдження, переміщення та генетичного обміну; поліпшення якості природних середовищ;
- охорона вразливих видів від зникнення; збереження екологічних функцій водних систем;
- попередження ґрунтової деградації;
- захист ландшафтних утворень, які мають естетичну та наукову цінність.

Класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду

Відповідно до Закону України "Про природно-заповідний фонд України" (зі змінами, внесеними Законом № 4188-IX від 8 січня 2025 року), до природно-заповідного фонду України належать 11 категорій:

Природні території та об'єкти:

1. Біосферні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи міжнародного значення, що створюються з метою збереження у природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери.

2. Природні заповідники функціонують як установи з охоронною та науковою місіями на рівні держави, створені з метою утримання у природному стані репрезентативних та рідкісних природних систем та їхніх компонентів.

3. Національні природні парки – це комплексні установи загальнодержавного рівня, призначені для одночасної реалізації охоронних функцій, рекреаційної діяльності, освітньої роботи та наукових досліджень. Їхньою метою є: захист природних систем, їх поновлення та ефективне господарське використання.

4. Регіональні ландшафтні парки – це установи місцевого або обласного значення, спрямовані на охорону та туристичне освоєння природних комплексів, які мають репрезентативну або рідкісну цінність у контексті регіону.

5. Заказники – природні території (акваторії), що створюються з метою збереження та відтворення природних комплексів або їх окремих компонентів. Можуть бути ландшафтними, лісовими, ботанічними, загально зоологічними, орнітологічними, ентомологічними, іхтіологічними, гідрологічними, загально геологічними, палеонтологічними та карстово-спелеологічними.

6. Пам'ятки природи – це окремі природні утворення, що характеризуються винятковою цінністю з погляду збереження природи, розвитку науки, естетичного та пізнавального значення.

7. Заповідні урочища – лісові, степові, болотні та інші відокремлені цінні природні комплекси, що мають важливе наукове, природоохоронне та естетичне значення.

Штучно створені об'єкти:

8. Ботанічні сади – науково-дослідні, культурно-освітні установи, що створюються з метою збереження, вивчення та збагачення рослинного генофонду.

9. Дендрологічні парки – це установи, які поєднують культурно-просвітницьку та наукову діяльність, спрямовані на збереження генетичного різноманіття деревних та чагарникових видів рослин, їхнє вивчення та демонстрацію у спеціально організованих умовах.

10. Зоологічні парки – культурно-освітні та науково-дослідні установи, що створюються з метою утримання у спеціально створених умовах різноманітних видів тварин.

11. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – це найзначніші та найбільш цінні демонстрації мистецтва створення та влаштування парків.

Станом на січень 2025 року до природно-заповідного фонду України входять понад 9 тисяч об'єктів загальною площею 4,18 млн га (6,93% території держави). Найбільшу за кількістю категорію становлять заказники (39,4%), які займають 34,6% площі ПЗФ.

Режим охорони природно-заповідного фонду визначається набором науково обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які встановлюють: правовий статус охоронюваних просторів; їхнє призначення та функції; допустимі та заборонені дії; порядок охорони та використання природних ресурсів; умови для відновлення екосистем.

Відповідно до статті 14 Закону України "Про природно-заповідний фонд України" (у редакції Закону № 4188-IX), на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду забороняється:

- проїзд механічних транспортних засобів (крім доріг загального користування, вулиць і доріг міст та населених пунктів, приватних територій, а також виключень для службових транспортних засобів працівників природоохоронних установ, правоохоронних органів, рятувальних служб, медиків, військових тощо);
- порушення ландшафтів, режиму ґрунтових та поверхневих вод;
- здійснення всіх видів рубок головного користування;
- порушення умов оселищ тварин, місць їх розмноження;
- порушення природних умов зростання рослин;
- збирання, знищення та пошкодження рослин і тварин, занесених до Червоної книги України;
- застосування хімічних засобів захисту рослин і стимуляторів їх росту.

Для кожної категорії об'єктів ПЗФ встановлюються специфічні режимні вимоги, які деталізуються в положеннях про відповідні території та об'єкти.

Державне управління природно-заповідним фондом здійснює Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Контроль

за дотриманням режиму охорони здійснюють адміністрації заповідних територій, Державна екологічна інспекція та інші уповноважені органи.

1.3. Міжнародний досвід кримінально-правової охорони природно-заповідних територій

Питання охорони довкілля та природно-заповідних територій набули глобального значення у другій половині XX століття. Міжнародний досвід у створенні механізмів протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля формувався поступово під впливом серйозних екологічних криз та техногенних катастроф, які продемонстрували необхідність розробки жорстких юридичних заходів.

Міжнародні правові акти

Важливим документом є Конвенція про захист довкілля засобами кримінального законодавства (Страсбург, 4 листопада 1998 року, CETS № 172), яка визначає такі види покарання за кримінальні правопорушення проти довкілля, як позбавлення волі, штраф, конфіскація майна, відновлення довкілля. Конвенція встановлює обов'язок держав-учасниць криміналізувати найбільш серйозні екологічні правопорушення.

У 2008 році була прийнята Директива 2008/99/ЄС про захист навколишнього природного середовища шляхом кримінального законодавства, яка встановила мінімальні стандарти криміналізації екологічних правопорушень у державах-членах ЄС.

У 2024 році набрала чинності нова Директива (ЄС) 2024/1203 Європейського парламенту та Ради від 11 квітня 2024 року про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права, яка замінила попередні директиви. Цей документ встановлює уніфіковані вимоги до кримінального переслідування екологічних кримінальних правопорушень та вперше запроваджує поняття кваліфікованих

кримінальних правопорушень (частиною 3 статті 3), що спричиняють катастрофічні наслідки, масове забруднення або масштабні лісові пожежі.

Досвід окремих країн

Німеччина

Кримінальний кодекс ФРН містить розділ 29 "Злочини проти довкілля", який включає § 329 "Створення загрози природоохоронним територіям". Цей параграф карає дії особи, яка всупереч законодавчому акту чи законній забороні пошкоджує або видаляє рослини особливо охоронюваних видів у природно-заповідній території, території, тимчасово відведеній як природна заповідна територія чи національний парк.

США

Федеральне законодавство США містить низку актів, що захищають природні території, зокрема Закон про національні парки (National Park Service Organic Act, 1916), Закон про дику природу (Wilderness Act, 1964), Закон про zagrożені види (Endangered Species Act, 1973). Кримінальна відповідальність за знищення або пошкодження природних ресурсів у національних парках та заповідниках передбачає значні штрафи (до 100 тис. доларів) та позбавлення волі (до 1 року).

Країни Європейського Союзу

Більшість країн ЄС імплементували положення Директив 2008/99/ЄС та 2024/1203 у національне законодавство, встановивши кримінальну відповідальність за:

- умисне або необережне знищення охоронюваних видів флори та фауни;
- руйнування або значне погіршення охоронюваних природних середовищ проживання;
- незаконну торгівлю об'єктами дикої природи;
- суттєве забруднення води, повітря або ґрунту в межах охоронюваних територій.

Практика Європейського суду з прав людини

ЄСПЛ розглянув низку справ проти України, пов'язаних із порушенням права на безпечне для життя та здоров'я довкілля:

1. "Дубецька та інші проти України" (заява № 30499/03, рішення від 10.02.2011) – щодо негативного впливу вугледобувних підприємств.

2. "Гримковська проти України" (заява № 38182/03, рішення від 21.07.2011) – щодо використання вулиці з житловими будинками як транзитної дороги.

3. "Дземюк проти України" (заява № 42488/02, рішення від 04.09.2014) – щодо незаконного облаштування кладовища, що призвело до забруднення джерел питної води.

Ці рішення підкреслюють важливість ефективного захисту екологічних прав громадян та необхідність дієвих механізмів притягнення до відповідальності за екологічні правопорушення.

1.4. Конституційно-правові засади охорони природно-заповідного фонду України

Природно-заповідний фонд України є національним надбанням, що охороняється державою на найвищому законодавчому рівні. Конституція України як Основний Закон держави закладає фундаментальні правові основи для охорони природно-заповідного фонду, встановлюючи систему конституційних гарантій та принципів, на яких ґрунтується вся система природоохоронного законодавства України. У контексті глобальних екологічних викликів, воєнної агресії росії та необхідності збереження біорізноманіття для майбутніх поколінь, питання конституційно-правового захисту заповідних територій набуває особливої актуальності та значущості для забезпечення екологічної безпеки держави.

Конституція України закладає системні основи державної екологічної політики та охорони довкілля. Центральне місце в цій системі посідає стаття 16, яка визначає, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Ця норма встановлює не лише право, а саме конституційний обов'язок держави гарантувати екологічну безпеку, що є основоположним принципом для всієї системи природоохоронного законодавства.

Значення цієї конституційної норми полягає в тому, що вона розглядає екологічну безпеку як невід'ємну складову національної безпеки держави. Екологічна безпека визначається як такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, що гарантується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Принципове значення для охорони природно-заповідного фонду має стаття 13 Конституції України, яка встановлює, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією. Ця норма є визнанням виняткової ролі природних ресурсів у забезпеченні гідних умов життя громадян, економічного та політичного суверенітету держави. Конституційне закріплення права власності Українського народу на природні ресурси створює правову основу для особливого режиму охорони природно-заповідного фонду. Згідно зі статтею 4 Закону України «Про природно-

заповідний фонд України», природні заповідники, заповідні зони біосферних заповідників, національні природні парки є власністю народу України, що безпосередньо впливає з конституційних положень. Водночас стаття 14 Конституції України додатково стосовно землі визначає, що вона є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави. Це положення підкреслює пріоритетність конституційного захисту земельних ресурсів, включаючи землі природно-заповідного фонду, які становлять особливу екологічну та національну цінність. Стаття 50 Конституції України закріплює фундаментальні екологічні права: кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Конституційне право на безпечне довкілля включає кілька важливих елементів. По-перше, це право на такий стан навколишнього природного середовища, який не становить загрози життю та здоров'ю людини. По-друге, це право на компенсацію шкоди, завданої порушенням екологічних прав. По-третє, це право на екологічну інформацію та її вільне поширення. ажливо відзначити, що Конституція встановлює й екологічні обов'язки громадян. Стаття 66 визначає, що кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. Ця норма встановлює принцип екологічної відповідальності кожного члена суспільства за стан довкілля. Частина друга статті 13 Конституції України встановлює, що кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Це положення створює правову основу для збалансованого використання природних ресурсів, включаючи території природно-заповідного фонду, з метою задоволення екологічних, наукових, освітніх, рекреаційних та інших суспільних потреб. Водночас

стаття 41 Конституції визначає, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Це конституційне обмеження встановлює екологічну функцію права власності та природокористування. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» як базовий законодавчий акт Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 року є основним законодавчим актом, який визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів. Цей Закон є прямою реалізацією конституційних засад екологічної безпеки та охорони довкілля. Згідно зі статтею 1 Закону, завданням законодавства України про природно-заповідний фонд України є регулювання суспільних відносин щодо організації, охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, відтворення їх природних комплексів, управління у цій галузі. Природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища. Законодавством України природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Держава розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних ресурсів. Конституційно-правові засади охорони природно-заповідного фонду України формують системну правову основу для збереження національного природного надбання. Конституція України встановлює фундаментальні принципи екологічної безпеки, закріплює право власності Українського народу на

природні ресурси, гарантує право громадян на безпечне довкілля та встановлює обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку і підтримання екологічної рівноваги. Законодавча конкретизація конституційних засад здійснюється через систему спеціальних законів, серед яких основне місце посідає Закон України «Про природно-заповідний фонд України», що визначає правові основи організації, охорони та використання заповідних територій. Кримінальне законодавство забезпечує посилену охорону природно-заповідного фонду через встановлення відповідальності за його умисне знищення або пошкодження. Система конституційного розмежування повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування створює багаторівневу модель управління у сфері охорони природно-заповідного фонду. Служба державної охорони природно-заповідного фонду забезпечує практичну реалізацію природоохоронних норм на заповідних територіях. Сучасні виклики, пов'язані з воєнною агресією, екологічною кризою та необхідністю сталого розвитку, вимагають подальшого вдосконалення конституційно-правових механізмів охорони природно-заповідного фонду. Україна продовжує розвивати мережу заповідних територій, вдосконалювати законодавство та імплементувати міжнародні стандарти охорони довкілля навіть в умовах військового конфлікту. Ефективна реалізація конституційних засад охорони природно-заповідного фонду є запорукою збереження природного різноманіття, забезпечення екологічної безпеки та створення сприятливих умов життя для нинішнього і майбутніх поколінь українського народу. Подальший розвиток правової системи охорони природно-заповідного фонду має відбуватися на основі конституційних принципів з урахуванням сучасних наукових досягнень, міжнародного досвіду та національних інтересів України.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 252 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

2.1. Об'єкт та предмет кримінального правопорушення

Об'єкт кримінального правопорушення – це ті суспільні відносини, на які посягає протиправне діяння і яким воно завдає шкоди або створює загрозу її завдання.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених розділом VIII КК України "Кримінальні правопорушення проти довкілля", є суспільні відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 252 КК України, є екологічна безпека в галузі існування і використання територій та об'єктів, які взяті під особливу охорону держави. Це суспільні відносини, що забезпечують збереження територіальної цілісності, якісних характеристик та функціонального призначення природно-заповідних територій та об'єктів.

Додатковим (факультативним) об'єктом у кваліфікованому складі (ч. 2 ст. 252 КК) виступають життя та здоров'я людини, власність, інші суспільні відносини, що можуть постраждати внаслідок застосування загально небезпечного способу вчинення кримінального правопорушення.

Предмет кримінального правопорушення – це матеріальні об'єкти зовнішнього світу, на які безпосередньо спрямоване протиправне посягання.

Згідно з диспозицією статті 252 КК України предметом кримінального правопорушення є:

1) географічні ділянки суходолу та водних акваторій, яким надано офіційний статус охоронюваних через їхню унікальність та важливість для природоохоронної діяльності;

2) природні утворення та комплекси, включені до системи природно-заповідного фонду України на підставі їхньої наукової, естетичної, рекреаційної та культурної значущості.

Території, взяті під охорону держави – це природні території, які мають особливу екологічну, наукову, історичну цінність та підлягають державній охороні. До них належать:

- водно-болотні угіддя загальнодержавного значення (цінні природні комплекси боліт, заплавних лук і лісів, водних об'єктів);
- зони курортного призначення, спеціалізовані лікувально-профілактичні установи та рекреаційні ареали, спрямовані на оздоровлення та гідний відпочинок громадян;
- наукові об'єкти, дослідні станції та інші наукові комплекси, які мають винятково важливе значення як складова національного наукового та культурного спадку;
- інші території, визначені законодавством як такі, що підлягають особливій охороні.

Об'єкти природно-заповідного фонду – це комплекс природних територій та об'єктів на суші та у водних акваторіях, які набули офіційного охоронного статусу внаслідок їхньої значущості, а саме:

- біосферні заповідники;
- природні заповідники;
- національні природні парки;
- регіональні ландшафтні парки;
- зоологічні парки;
- парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

*Проблемні питання визначення предмета кримінального
правопорушення*

У науковій літературі дискутується питання про співвідношення понять "території, взяті під охорону держави" та "об'єкти природно-заповідного фонду". Виникає питання: чи є це тотожні поняття, чи перше є ширшим за друге?

Аналіз законодавства дозволяє зробити висновок, що законодавець розрізняє ці поняття. "Території, взяті під охорону держави" – це родові поняття, яке охоплює всі природні території, що підлягають державній охороні згідно із частиною 1 та 2 статті 5, статті 60 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища". "Об'єкти природно-заповідного фонду" – це спеціальне поняття, що включає лише ті території та об'єкти, які офіційно включені до природно-заповідного фонду України відповідно до Закону України "Про природно-заповідний фонд України".

Таким чином, до предмета кримінального правопорушення за статтею 252 КК України не відносяться:

- пам'ятки історії та культури (їх знищення кваліфікується за ст. 298 КК України);
- об'єкти особливої охорони рослинного і тваринного світу, занесені до Червоної книги (відповідальність передбачена статтями 245, 246, 248, 249 КК України);
- виключна (морська) економічна зона (забруднення моря в її межах кваліфікується за ст. 243 КК України).

Важливо зазначити, що кримінальне правопорушення вважається вчиненим щодо предмета лише за умови, що територія або об'єкт офіційно визнані такими, що підлягають охороні, на підставі відповідного рішення уповноваженого органу державної влади.

2.2. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що включає обов'язкові та факультативні ознаки.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого статтею 252 КК України, характеризується активними діями – знищенням або пошкодженням територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.

Знищення природно-заповідного об'єкта – це його трансформація у стан повної функціональної беззмістовності, коли об'єкт припиняє своє існування як складова природно-заповідного фонду та остаточно втрачає усі екологічні, наукові та культурні атрибути. Наприклад:

- повне вирубування лісу в заповідній зоні;
- осушення водно-болотного угіддя, що призвело до зникнення унікальної екосистеми;
- знищення геологічних утворень, що є пам'ятками природи.

Пошкодження – це погіршення якості території або об'єкта, зменшення його природно-охоронної, наукової, естетичної, рекреаційної чи іншої цінності або приведення його на будь-який час у непридатний для використання за цільовим призначенням стан. Наприклад:

- часткове вирубування дерев в заповідному урочищі;
- забруднення ґрунтів або водойм на території національного природного парку;
- пошкодження рослин або ландшафтів внаслідок проїзду транспортних засобів (джипінгу).

Способи вчинення кримінального правопорушення

Частина 1 статті 252 КК України не конкретизує спосіб вчинення кримінального правопорушення, тому знищення або пошкодження може відбуватися будь-яким способом:

- механічним (вирубання, руйнування, викопування);
- хімічним (забруднення хімічними речовинами);
- біологічним (занесення інвазивних видів);
- іншими способами.

Частина 2 статті 252 КК України передбачає кваліфікований склад кримінального правопорушення, вчиненого шляхом підпалу або іншим загально небезпечним способом.

Підпал – це умисне знищення або пошкодження територій чи об'єктів шляхом використання вогню. Підпал є різновидом загально небезпечного способу.

Загально небезпечний спосіб – це спосіб вчинення кримінального правопорушення, який спричиняє або створює реальну небезпеку спричинення шкоди невизначеному колу осіб або значним матеріальним цінностям. До загально небезпечних способів, крім підпалу, належать:

- вибух;
- затоплення;
- використання радіоактивних матеріалів;
- застосування отруйних речовин;
- застосування збудників інфекційних захворювань.

Суспільно небезпечні наслідки

Кримінальне правопорушення, передбачене частиною 1 статті 252 КК України, має матеріальний склад, тобто вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді фактичного знищення чи пошкодження території або об'єкта природно-заповідного фонду.

Якщо діяння не призвело до фактичного знищення чи пошкодження, але створило реальну загрозу таких наслідків, воно може

кваліфікуватися як замах на кримінальне правопорушення (стаття 15 та частина 1 статті 252 КК України).

Частина 2 статті 252 КК України передбачає кваліфікуючі наслідки:

1) Загибель людей – смерть хоча б однієї людини внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

2) Інші тяжкі наслідки – оціночне поняття, яке визначається судом у кожному конкретному випадку. На основі правових указівок, визначених у пункті 5 постанови, прийнятої Пленумом Верховного Суду України від 10 грудня 2004 року під назвою "Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля", яка встановлює нормативні засади розгляду судами справ екологічного характеру, під тяжкими наслідками слід розуміти:

- загибель або масове захворювання людей;
- істотне негативне змінення екологічної ситуації в межах певного адміністративного регіону або географічної місцевості;
- зникнення, масову загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу;
- неспроможність протягом тривалого часового проміжку відновити попередній стан природних об'єктів або розпочати повторне освоєння природних ресурсів у межах конкретного регіону;
- суттєва фенотипічна та фенотипічна модифікація природних об'єктів, при якій втрачаються їхні первісні біологічні та екологічні властивості;
- спричинення істотних фінансово-матеріальних збитків у масштабах, що перевищують звичайні межі та мають особливу суспільну значущість.

Причинний зв'язок

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є причинний зв'язок між діянням (знищенням або пошкодженням) та суспільно небезпечними

наслідками. Причинний зв'язок повинен бути прямим і безпосереднім: саме дії винної особи спричинили знищення чи пошкодження природно-заповідного об'єкта.

Місце, час та обстановка вчинення кримінального правопорушення.

Місце вчинення кримінального правопорушення – територія або об'єкт природно-заповідного фонду, взятий під охорону держави. Ця ознака є обов'язковою для кваліфікації за ст. 252 КК України.

Час та обстановка вчинення кримінального правопорушення є факультативними ознаками, однак можуть впливати на ступінь суспільної небезпеки діяння (наприклад, вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану).

2.3. Суб'єктивна сторона та суб'єкт кримінального правопорушення

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це внутрішня сторона кримінального правопорушення, що характеризує психічне ставлення особи до вчиненого діяння та його наслідків.

Кримінальне правопорушення, передбачене частиною 1 статті 252 КК України, вчинюється умисно. Вина може виражатися як у формі «прямого», так і «непрямого умислу».

Прямий умисел: особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (знищення або пошкодження території чи об'єкта природно-заповідного фонду), передбачає настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді знищення чи пошкодження та бажає їх настання.

Непрямий умисел: особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає можливість настання суспільно

небезпечних наслідків і хоча не бажає, але свідомо допускає їх настання або ставиться до них байдуже.

Важливо відзначити, що необережне знищення чи пошкодження територій чи об'єктів природно-заповідного фонду утворює правопорушення, передбачене статтею 196 КК України "Необережне знищення або пошкодження майна".

Щодо кваліфікованого складу (ч. 2 ст. 252 КК України), вина характеризується змішаною формою:

- щодо діяння та основних наслідків (знищення чи пошкодження) – умисел;
- щодо кваліфікуючих наслідків (загибель людей або інших тяжких наслідків) – можлива як умисна, так і необережна форма вини.

Якщо особа умисно застосувала загально небезпечний спосіб і передбачала можливість загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, її психічне ставлення до цих наслідків може характеризуватися як прямим, так і непрямим умислом.

Якщо ж особа, застосовуючи загально небезпечний спосіб, не передбачала можливості загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити, має місце злочинна недбалість.

Мотив і мета кримінального правопорушення є факультативними ознаками суб'єктивної сторони. Мотиви вчинення кримінального правопорушення можуть бути різними: корисливі (незаконне використання природних ресурсів), хуліганські, помста тощо. Вони не впливають на кваліфікацію, але враховуються судом при призначенні покарання.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 252 КК України, є загальний суб'єкт – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку на момент вчинення правопорушення.

Кримінальне правопорушення може бути вчинення як приватною особою, так і особою, яка займає службове становище. Якщо знищення або пошкодження природно-заповідних територій вчиняється службовою особою з використанням свого службового становища, діяння кваліфікується за сукупністю правопорушень: статтею 252 та статтею 364 КК України (зловживання владою або службовим становищем).

2.4. Кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення

Частина 2 статті 252 КК України передбачає кваліфікований склад кримінального правопорушення з наступними ознаками:

1. Вчинення діяння шляхом підпалу або іншим загально небезпечним способом

Підпал та інші загально небезпечні способи були розглянуті у підрозділі 2.2.

2. Спричинення загибелі людей

Під загибеллю людей розуміється смерть хоча б однієї людини внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Важливо встановити причинний зв'язок між діями винної особи та настанням смерті потерпілого.

Якщо винна особа діяла з прямим умислом на вбивство, має місце ідеальна сукупність : ч. 2 ст. 252 та відповідна стаття про умисне вбивство (наприклад, частина 2 статті 115 КК України – умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох людей).

3. Спричинення інших тяжких наслідків

"Інші тяжкі наслідки" – оціночне поняття, зміст якого визначається судом у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин справи.

Згідно з п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 р., до тяжких наслідків належать:

- епідеміологічна ситуація, що характеризується незвичайно високим рівнем захворюваності серед популяції внаслідок екологічних негативних факторів;
- критичне послаблення стану довкілля та екологічних параметрів в окремому регіоні, що супроводжується порушенням природних циклів та біоти;
- зникнення, масова загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу;
- неможливість відтворити протягом тривалого часу природні об'єкти;
- генетичне перетворення природних об'єктів;
- заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах.

Санкція частини 2 статті 252 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років, що свідчить про віднесення цього кримінального правопорушення до категорії тяжких кримінальних правопорушень (частина 4 статті 12 КК України).

Висновки до розділу 2:

1. Об'єктом кримінального правопорушення за статтею 252 КК України є екологічна безпека в галузі існування та використання природно-заповідних територій, предметом – території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду.
2. Об'єктивна сторона характеризується активними діями – знищенням або пошкодженням природно-заповідних об'єктів; кримінальне правопорушення має матеріальний склад.
3. Суб'єктивна сторона характеризується умислом; суб'єкт кримінального правопорушення – загальний (особа, що досягла 16 років).
4. Кваліфікуючими ознаками є вчинення діяння загально небезпечним способом та спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 252 КК УКРАЇНИ

3.1. Розмежування кримінального правопорушення, передбаченого статтею 252 КК України, від суміжних складів кримінального правопорушення

Правильна кваліфікація кримінальних правопорушень є важливою гарантією законності та справедливості при притягненні осіб до кримінальної відповідальності. Кваліфікація кримінальних правопорушень, передбаченого статтею 252 КК України, потребує чіткого розмежування з іншими суміжними складами кримінальних правопорушень.

Проведення юридичного розмежування між складом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 252 КК України про умисне знищення або пошкодження охоронюваних природних територій та об'єктів, та суміжним кримінальним правопорушенням за статтею 298 КК України, яка передбачає відповідальність за несанкціоновані археологічні розкопки, руйнування, знищення чи пошкодження об'єктів матеріальної культурної спадщини.

Критерієм розмежування є предмет кримінального правопорушення:

- за статтею 252 КК України предметом є території та об'єкти природно-заповідного фонду, які мають екологічну, природоохоронну цінність.
- за статтею 298 КК України предметом є об'єкти культурної спадщини – пам'ятки історії, культури, археології, які мають історико-культурну цінність.

Проблема виникає у випадках, коли об'єкт має подвійну цінність – одночасно є об'єктом природно-заповідного фонду та об'єктом культурної спадщини (наприклад, історико-культурний заповідник "Качанівка", що включає як палацовий комплекс, так і парк природоохоронного значення).

У таких випадках кваліфікація залежить від того, на який саме об'єкт спрямоване посягання:

- якщо знищується або пошкоджується природна складова (парк, ландшафт) – застосовується статтею 252 КК України;
- якщо знищується культурна складова (будівлі, споруди, археологічні пам'ятки) – застосовується статтею 298 КК України;
- якщо знищуються обидві складові – можлива ідеальна сукупність кримінальних правопорушень за статтею 252 та статтею 298 КК України.

2. Розмежування зі статтею 245 КК України "Знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду".

Стаття 245 КК України встановлює відповідальність за знищення або пошкодження лісових масивів, у тому числі на територіях природно-заповідного фонду.

Розмежування проводиться за предметом кримінального правопорушення:

- Якщо знищення стосується виключно лісових насаджень на заповідній території – застосовується стаття 245 КК.
- Якщо знищенню піддається територія в цілому або інші природні комплекси (водойми, ландшафти, геологічні утворення) – застосовується ст. 252 КК.

Законом України від 6 березня 1996 р. дія статті 245 КК була поширена на території та об'єкти природно-заповідного фонду, що посилює їх кримінально-правову охорону.

3. Розмежування зі статтею 196 КК України "Необережне знищення або пошкодження майна".

Критерієм розмежування є форма вини:

- за статтею 252 КК – умисне знищення або пошкодження.
- за статтею 196 КК – необережне знищення або пошкодження.

Якщо особа не усвідомлювала суспільно небезпечного характеру свого діяння або не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити (злочинна недбалість), або передбачала можливість настання наслідків, але легковажно розраховувала на їх відвернення (злочинна самовпевненість), діяння кваліфікується за статтею 196 КК України.

4. Розмежування зі статтею 243 КК України "Забруднення моря".

Критерієм розмежування є місце вчинення кримінального правопорушення:

- За статтею 252 КК – знищення або пошкодження на будь-яких заповідних територіях.
- За статтею 243 КК – забруднення моря в межах виключної (морської) економічної зони.

Якщо забруднення моря відбувається в межах природно-заповідного об'єкта, розташованого у виключній економічній зоні, застосовується статтею 243 КК як спеціальна норма.

5. Розмежування зі статтею 248 КК України "Незаконне полювання" та статтею 249 КК України "Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом".

Розмежування проводиться за характером діяння:

- За ст. 252 КК – знищення або пошкодження території або природного комплексу в цілому.
- За ст. 248, 249 КК – незаконне вилучення (добування) окремих об'єктів тваринного світу.

Якщо незаконне полювання або промисел призводять до знищення або істотного пошкодження природно-заповідної території, може мати місце реальна сукупність правопорушень.

6. Розмежування зі статтею 253 КК України "Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля".

Критерієм розмежування є спосіб вчинення кримінального правопорушення:

- За статтею 252 КК – активні дії, спрямовані безпосередньо на знищення чи пошкодження.

- За статтею 253 КК – порушення встановлених правил охорони довкілля при проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в експлуатацію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів.

3.2. Аналіз судової практики застосування статті 252 КК України

Судова практика застосування статті 252 КК України є обмеженою, що зумовлено високим ступенем латентності екологічних правопорушень, складністю їх виявлення та доведення, а також недостатньою увагою правоохоронних органів до цієї категорії справ.

Згідно з даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України:

- У 2024 році було винесено 661 протокол про адміністративні правопорушення на заповідних територіях, накладено штрафів на суму лише 89,24 тис. грн.

- Фактичні збитки природно-заповідному фонду за 2024 рік становили понад 430 млн грн.

- У 2022 році рівень правопорушень проти довкілля сягнув 4 018 кримінальних правопорушень, з яких 742 – кримінальні проступки та 3 276 – кримінальні правопорушення.

- У 2020-2021 роках Службою безпеки України було відкрито 184 кримінальних провадження стосовно екологічних правопорушень.

Аналіз судової практики дозволяє виділити наступні проблеми:

1. Складність доведення умислу

Одна з основних проблем – складність встановлення умислу на знищення або пошкодження природно-заповідного об'єкта. Особи часто стверджують, що не знали про заповідний статус території або діяли необережно.

2. Проблеми визначення розміру шкоди

Відсутність чітких методик визначення екологічної шкоди ускладнює процес доказування та призначення відповідного покарання. Хоча існують спеціальні такси для обчислення розміру шкоди (постанова КМУ № 575 від 10.05.2022), їх застосування не завжди дозволяє адекватно оцінити реальну екологічну шкоду.

3. Низький рівень виявлення кримінальних правопорушень

Більшість екологічних правопорушень залишаються невиявленими через:

- віддаленість та важко доступність багатьох природно-заповідних територій;
- недостатнє фінансування природоохоронних установ;
- брак спеціалізованих підрозділів екологічної поліції;
- низький рівень екологічної свідомості населення.

4. М'якість покарань

Навіть у випадках, коли особи притягуються до відповідальності, суди часто призначають м'які покарання (штрафи замість позбавлення волі, звільнення від покарання з випробуванням), що не має превентивного ефекту.

Верховний Суд України у постановках від 31 серпня 2023 року у справі № 640/20914/21 та інших справах вказував на необхідність:

- врахування принципу співмірності заходів реагування з порушеннями;
- дотримання справедливого балансу між інтересами суб'єкта господарювання та інтересами суспільства і держави;
- застосування ефективних превентивних заходів для усунення загрози життю і здоров'ю людей та забруднення довкілля.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України призвела до масового знищення та пошкодження природно-заповідних територій. Однак кваліфікація таких діянь викликає дискусії:

- Чи застосовувати статтю 252 КК щодо екологічних правопорушень, вчинених внаслідок бойових дій?
- Чи кваліфікувати такі діяння за статтею 438 КК "Порушення законів та звичаїв війни" або статті 441 КК "Екоцид"?

Наталія Антонюк, суддя Верховного Суду, висловила позицію, що масові екологічні руйнування в умовах війни мають кваліфікуватися як воєнні правопорушення (стаття 438 КК) або екоцид (стаття 441 КК), а не за спеціальними статтями про екологічні правопорушення.

3.3. Проблеми та перспективи вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за знищення природно-заповідних територій та об'єктів

Основні проблеми чинного законодавства

1. Недостатня диференціація відповідальності

Чинна редакція ст. 252 КК України не диференціює відповідальність залежно від:

- категорії об'єкта ПЗФ (біосферний заповідник, заказник, пам'ятка природи тощо);
- розміру завданої шкоди;
- способу вчинення кримінального правопорушення (крім загально небезпечних способів).

2. Застарілість санкцій

Санкція ч. 1 ст. 252 КК (штраф або обмеження волі) є недостатньо суворою та не має належного превентивного ефекту. Особливо це стосується корисливих кримінальних правопорушень, коли прибуток від незаконного використання природних ресурсів значно перевищує можливий штраф.

3. Відсутність спеціальної конфіскації

Стаття 252 КК не передбачає можливості застосування спеціальної конфіскації майна, використаного для вчинення кримінального правопорушення (транспортних засобів, знарядь тощо), що знижує ефективність покарання.

4. Проблема кваліфікації необережних діянь

Необережне знищення чи пошкодження природно-заповідних територій кваліфікується за загальною нормою про знищення майна (ст. 196 КК), що не відображає специфіки екологічних правопорушень.

Напрями вдосконалення законодавства

1. Приведення у відповідність до міжнародних стандартів

Україна як держава-кандидат на вступ до ЄС повинна імплементувати положення Директиви (ЄС) 2024/1203 про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права. Зокрема, необхідно:

- розширити перелік кримінально караних діянь проти довкілля;
- посилити санкції за екологічні правопорушення;
- запровадити кваліфіковані склади кримінальних правопорушень, що спричиняють катастрофічні наслідки;
- передбачити можливість застосування конфіскації майна та відновлення довкілля як виду покарання.

2. Диференціація відповідальності

Доцільно доповнити ст. 252 КК частиною, яка передбачатиме посилену відповідальність за знищення або пошкодження:

- об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення (біосферних та природних заповідників, національних природних парків);
- об'єктів, занесених до світової спадщини ЮНЕСКО;
- об'єктів, що мають міжнародне значення (водно-болотні угіддя міжнародного значення тощо).

3. Посилення адміністративної відповідальності

У березні 2025 року Верховна Рада України підтримала у першому читанні законопроект № 11309, який передбачає підвищення штрафів за порушення правил охорони природно-заповідних територій у 50 разів:

- для фізичних осіб – від 8,5 тисяч до 17 тисяч грн (замість 153-408 гривень);
- для посадових осіб – від 17 тисяч до 25,5 тисяч гривень (замість 255-510 гривень).

Це важливий крок, однак необхідна також гармонізація адміністративної та кримінальної відповідальності.

4. Запровадження спеціальної конфіскації

Доцільно доповнити статтю 252 КК можливістю застосування спеціальної конфіскації (статті 96-1, 96-2 КК) майна, використаного для вчинення кримінального правопорушення. Це стосується насамперед транспортних засобів, які використовуються для джипінгу на заповідних територіях.

5. Встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб

З урахуванням міжнародного досвіду доцільно запровадити в Україні інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб за екологічні правопорушення, що дозволить ефективніше боротися з корпоративними екологічними правопорушеннями.

6. Створення спеціалізованих судів та правоохоронних підрозділів

Для ефективного розгляду справ про екологічні правопорушення необхідно:

- створити спеціалізовані екологічні суди або екологічні палати у складі загальних судів;
- утворити спеціалізовані підрозділи екологічної поліції в структурі Національної поліції;
- запровадити посади екологічних прокурорів у структурі прокуратури.

7. Посилення контролю та моніторингу

Необхідно:

- збільшити фінансування природоохоронних установ;
- запровадити системи відеоспостереження на критично важливих об'єктах ПЗФ;
- створити публічні реєстри порушень природоохоронного законодавства;
- посилити співпрацю з громадськими екологічними організаціями.

Проект нового Кримінального кодексу України

У проекті нового КК України, який розробляється робочою групою, передбачено:

- оновлення системи екологічних правопорушень;
- запровадження універсальної моделі кримінально-правової охорони об'єктів рослинного світу;
- посилення санкцій за екологічні правопорушення;
- диференціацію відповідальності залежно від ступеня тяжкості наслідків.

Однак, як зазначають дослідники, проект у чинній редакції не вирішує всіх наявних проблем, зокрема, проблему відсутності диференціації відповідальності за умисне та необережне знищення об'єктів природно-заповідного фонду.

Висновки до розділу 3:

1. Правильна кваліфікація кримінального правопорушення за статті 252 КК України потребує чіткого розмежування з суміжними складами кримінальних правопорушень за предметом, формою вини, способом вчинення та іншими критеріями.

2. Судова практика застосування статті 252 КК є обмеженою через високу латентність екологічних правопорушень та складність їх доведення.

3. Необхідне вдосконалення законодавства шляхом посилення санкцій, диференціації відповідальності, запровадження спеціальної конфіскації та приведення у відповідність до міжнародних стандартів.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Історико-правовий аналіз

Кримінально-правова охорона природно-заповідних територій в Україні пройшла тривалий шлях еволюції – від фрагментарних норм княжої доби до комплексної системи законодавства, закріпленої у КК України 2001 року. Особливо важливими етапами стали прийняття Закону України "Про природно-заповідний фонд України" (1992 р.) та включення спеціальної статті 252 до КК України.

2. Характеристика природно-заповідного фонду

Природно-заповідний фонд України становлять понад 9 тисяч об'єктів 11 категорій загальною площею 4,18 млн га [15, с. 102] (6,93% території держави). Ці території мають особливе значення для збереження біорізноманіття, підтримання екологічного балансу та забезпечення екологічної безпеки держави. Законом № 4188-IX від 8 січня 2025 року посилено охорону заповідних територій, зокрема, заборонено джипінг.

3. Міжнародний досвід

Аналіз міжнародного досвіду свідчить про тенденцію посилення кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення. Директива (ЄС) 2024/1203 встановлює мінімальні стандарти криміналізації екологічних правопорушень, включаючи концепцію кваліфікованих кримінальних правопорушень за катастрофічні наслідки. Україна як держава-кандидат на вступ до ЄС має привести своє законодавство у відповідність до цих стандартів.

4. Кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення

Кримінальне правопорушення, передбачене статтею 252 КК України, характеризується наступними ознаками:

- Об'єкт – екологічна безпека в галузі існування та використання природно-заповідних територій.
- Предмет – території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду.

- Об'єктивна сторона – умисне знищення або пошкодження природно-заповідних територій та об'єктів будь-яким способом (частина 1) або шляхом підпалу чи іншим загально небезпечним способом (частина 2) кримінальне правопорушення має матеріальний склад.

- Суб'єктивна сторона – умисел (прямий або непрямий); щодо кваліфікуючих наслідків можлива змішана форма вини.

- Суб'єкт – загальний (фізична осудна особа, яка досягла 16 років).

- Кваліфікуючі ознаки (частина 2) – вчинення загально небезпечним способом, спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків.

5. Проблеми розмежування з суміжними складами

Кваліфікація за статтею 252 КК потребує чіткого розмежування з іншими злочинами:

- зі статті 298 КК (знищення пам'яток культури) – за предметом;

- зі статті 245 КК (знищення лісів) – за характером об'єкта посягання;

- зі статті 196 КК (необережне знищення майна) – за формою вини;

- зі статті 243 КК (забруднення моря), статті 248, 249 КК (незаконне полювання та промисел) – за місцем та характером діяння.

6. Проблеми судової практики

Аналіз правозастосування виявив наступні проблеми:

- низький рівень виявлення екологічних правопорушень (висока латентність);

- складність доведення умислу та встановлення розміру шкоди;

- недостатність судової практики застосування ст. 252 КК;

- м'якість призначуваних покарань;

- недостатнє фінансування природоохоронних установ та відсутність спеціалізованих підрозділів екологічної поліції.

7. Напрями вдосконалення законодавства

Для підвищення ефективності кримінально-правової охорони природно-заповідного фонду необхідно:

- привести законодавство у відповідність до Директиви (ЄС) 2024/1203;
- посилити санкції за екологічні правопорушення;
- диференціювати відповідальність залежно від категорії об'єкта ПЗФ та розміру шкоди;
- запровадити спеціальну конфіскацію майна, використаного для вчинення кримінального правопорушення;
- передбачити можливість відновлення довкілля як виду покарання;
- створити спеціалізовані екологічні суди та підрозділи екологічної поліції;
- посилити контроль та моніторинг стану природно-заповідних територій;
- розвивати співпрацю з громадськими екологічними організаціями.

8. Актуальні законодавчі зміни

У 2024-2025 роках відбулися важливі зміни:

- Закон № 4188-IX від 8 січня 2025 року заборонив джипінг на заповідних територіях;
- Законопроект № 11309 (підтриманий у першому читанні у березні 2025 р.) передбачає підвищення адміністративних штрафів у 50 разів;
- Розробляється проект нового КК України з оновленою системою екологічних правопорушень.

9. Війна та екологічні правопорушення

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України призвела до масштабних екологічних руйнувань. Станом на початок 2025 року зафіксовано понад 7 500 випадків екологічних

правопорушень із збитками у 82 мільярди євро. Кваліфікація екологічних злочинів, вчинених в умовах війни, потребує застосування спеціальних норм про воєнні злочини (стаття 438 КК) або екоцид (стаття 441 КК).

10. Загальний висновок

Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду є важливим інструментом забезпечення екологічної безпеки України. Однак чинне законодавство потребує вдосконалення з урахуванням міжнародних стандартів, сучасних викликів та необхідності посилення превентивного впливу кримінально-правових норм.

Ефективна охорона природно-заповідного фонду можлива лише за умови комплексного підходу, який включає:

- досконале законодавство;
- ефективну правоохоронну систему;
- дієві механізми контролю та моніторингу;
- високу екологічну свідомість громадян;
- міжнародну співпрацю у сфері захисту довкілля.

Збереження природно-заповідного фонду є не лише обов'язком держави, але й відповідальністю кожного громадянина перед нинішнім та майбутніми поколіннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 03.08.2025).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III (зі змінами та доповненнями). Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 03.08.2025).
3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 03.08.2025).
4. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 черв. 1992 р. № 2456-XII (у редакції Закону України від 8 січ. 2025 р. № 4188-IX). Відомості Верховної Ради України. 1992. № 34. Ст. 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (дата звернення: 05.08.2025).
5. Про внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» щодо забезпечення збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду та розширення їх класифікації : Закон України від 8 січ. 2025 р. № 4188-IX. Відомості Верховної Ради України. 2025. № 5. Ст. 37. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4188-20> (дата звернення: 05.08.2025).
6. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лют. 2019 р. № 2697-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 16. Ст. 70.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 05.08.2025).

7. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 груд. 2004 р. № 17. Вісник Верховного Суду України. 2004. № 12. С. 22–32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04> (дата звернення: 09.08.2025).

8. Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 трав. 2022 р. № 575. Офіційний вісник України. 2022. № 49. Ст. 3016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-2022-%D0%BF> (дата звернення: 09.08.2025).

9. Конвенція про захист довкілля засобами кримінального законодавства : міжнародна конвенція від 4 листоп. 1998 р. Страсбург, 1998. CETS № 172. URL: <https://rm.coe.int/168007c813> (дата звернення: 11.08.2025).

10. Про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права : Директива (ЄС) 2024/1203 Європейського парламенту та Ради від 11 квіт. 2024 р. Official Journal of the European Union. 2024. L 1203. P. 1–24. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj> (дата звернення: 16.08.2025).

11. Про захист навколишнього природного середовища шляхом кримінального законодавства : Директива 2008/99/ЄС Європейського парламенту та Ради від 19 листоп. 2008 р. Official Journal of the European Union. 2008. L 328. P. 28–37. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/99/oj> (дата звернення: 18.08.2025).

12. Постанова Верховного Суду від 31 серп. 2023 р. у справі № 640/20914/21. Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113467890> (дата звернення: 22.08.2025).

12. Постанова Верховного Суду від 5 листоп. 2020 р. у справі № 536/621/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92757436> (дата звернення: 26.08.2025).

13. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду : аналітичний матеріал. Верховний Суд України, 2024. 48 с. URL: <https://supreme.court.gov.ua> (дата звернення: 27.08.2025).

14. Позов на захист суспільних інтересів (доктрина *actio popularis*) як гарантія дотримання екологічних прав : практика Верховного Суду. Верховний Суд України, 2024. 32 с. URL: <https://supreme.court.gov.ua> (дата звернення: 29.08.2025).

15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Дубецька та інші проти України» : рішення від 10 лют. 2011 р. Заява № 30499/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng> (дата звернення: 07.09.2025).

16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гримковська проти України» : рішення від 21 лип. 2011 р. Заява № 38182/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng> (дата звернення: 07.09.2025).

17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Дземюк проти України» : рішення від 4 верес. 2014 р. Заява № 42488/02. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng> (дата звернення: 09.09.2025).

19. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2023. 568 с.

20. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 12-те вид., переробл. та допов. Київ : Дакор, 2024. 1436 с.

21. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Екологічні злочини. Про європеїзацію кримінального права України в частині відповідальності за

посягання на довкілля. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 1. С. 456–463. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/105>

22. Дудоров О. О. Кримінальний закон на захисті природно-заповідного фонду України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2024. Вип. 82. С. 272–280. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.44>

23. Бабайлова Л. М. Кримінальна відповідальність за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2024. Вип. 5. С. 102–108.

24. Рибачек В. К. Міжнародно-правова регламентація злочину екоциду. Вісник Чорноморського університету. 2024. № 45. С. 135–147.

25. Макаренко О. Ю. Правове забезпечення екологічної безпеки в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2024. Вип. 83. С. 203–210.

26. Тімофєєва Л. Ю. Кримінальні правопорушення проти довкілля. Вісник Національної академії прокуратури України. 2024. № 4. С. 91–103.

27. Turlova Y. Злочини проти екологічної безпеки: проблемні питання кваліфікації. Nuclear and Radiation Safety Journal. 2021. № 2. С. 78–87. DOI: [https://doi.org/10.32918/nrs.2021.2\(90\).08](https://doi.org/10.32918/nrs.2021.2(90).08)

28. Шармар О. М. Особливості кримінальної відповідальності за умисне знищення чи пошкодження майна загальнонебезпечним способом. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2024. Вип. 83. С. 163–170.

29. Одайник Б. Проблеми відмежування злочину, передбаченого ст. 298 КК України, від суміжних злочинів. Вісник Національної академії прокуратури України. 2010. № 1. С. 79–85.

30. Рябченко Ю. В. Щодо предмета злочину, передбаченого ст. 252 КК України. Екологічне право. 2013. № 4. С. 333–341.

31. Офіційний веб-сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua> (дата звернення: 10.10.2025).

32. Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. URL: <https://supreme.court.gov.ua> (дата звернення: 10.10.2025).

33. Природно-заповідний фонд України : офіційний веб-портал. URL: <https://wownature.in.ua> (дата звернення: 10.10.2025).

34. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 10.10.2025).

35. Законодавство України : база даних законів Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.10.2025).

36. Organizational and tactical measures of disclosure and investigation of unsolved crimes of the past years. Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law: Scientific monograph. Under the general editorship of Stratonov V.M. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. P. 302-320. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-462-7-13> ;
<http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/495/13173/27547-1>

37. Post-War Reconstruction of Ukraine: Legal, Political and Economic Challenges in Historical Perspective — колективна монографія. Scientific monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2025. 916 p.
<http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/59>

38. Стратонов В.М., Алябов Ю.В. Правові аспекти доступу до екологічної інформації України з дотриманням норм міжнародного права. Наукові записки Харківського економіко-правового університету. 2011. № 1(10). С. 29–36.

39. Стратонов В.М. Окремі терміни та поняття в міжнародному та національному законодавстві: порівняльний аналіз. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки». Випуск 6. 2024. Гельветика, 2024. С. 36-42. <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/issue/view/21>

40. Стратонов В.М. ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ У СТВОРЕННІ ПРОФІЛЯ ЗЛОЧИНЦЯ. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки». Випуск 5. 2024. Гельветика, 2024. С. 21-27. <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/issue/view/20>

41. Стратонов В.М., Павлиш П.В., Гавловська А.О. Historical characteristic of mercenary activities as form of private military companies activity. Archives of Criminology and Forensic Sciences Scientific Journal. № 2(4) 2021. Р. 35-44. <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/issue/view/4/4>

42. V. Konovalova, V. Stratonov, I. Savelieva. Biometric personal data and their use in the investigation of criminal offences. Journal of the National Academy of Legal Sciences. № 4. 23 December 2021. <http://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprrnu-4-2021-r>

43. Басиста І., Стратонов В., Дрозд О. Перспективи та невідворотність відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності (діяльність спільної слідчої групи з розслідування тяжких міжнародних злочинів в Україні (ЛІТ); Співробітництво із міжнародним кримінальним судом; перспективи створення міжнародного трибуналу АД НОС тощо) (Продовження огляду)». Military offences and war crimes: background, theory and practice:

collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. 876 p.